

MILAN MIHALJEVIĆ: *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, Filozofski fakultet. Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije, Zagreb 1991, 221 str.

U zaključku ove svoje posljednje knjige (iste godine, nešto ranije, izašla mu je iz tiska i knjiga "Generativna i leksička fonologija", zapravo teorijski okvir ove knjige, predmeta ovog prikaza) Milan Mihaljević sam napominje da je, pišući je, imao pred sobom dva cilja: jedan praktične, konkretne naravi, a drugi teorijske. S jedne, dakle, strane piše generativnu fonologiju hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika, a s druge pokazuje koliko lingvistički opravdana fonološka analiza mora biti apstraktna, odnosno, kako se u temeljnim reprezentacijama, naravno - u pojedinim slučajevima gdje je to potrebno (npr. pri palatalizaciji velara) - moraju pretpostaviti apstraktni segmenti, oni kojih na površini nema. Ova dva cilja nisu naravno u knjizi razdvojena, već teku isprepletano.

Knjiga je strukturirana drugačije. Iz prvog dijela doznajemo o razvoju generativne fonologije, nakon 1968. - o teoriji koju su razvili Chomsky i Halle, te njihovi sljedbenici. Prije svega, upoznajemo se s njezinim odnosom prema strukturalističkoj fonologiji i strukturalističkoj morfofonologiji (s kojom je generativna fonologija puno bliža negoli s prvom, jer, uostalom, fonem - u strukturalističkom smislu - u ovoj teoriji, kako se tvrdi, uopće nije lingvistički važan). Bitne su samo dvije reprezentacije: morfofonemska i fonetska. U mnogim se slučajevima pokazalo da je fonemska reprezentacija, smještena između navedenih dviju, zapravo smetala njihovoj izravnoj povezanosti, a što, tvrde generativni fonolozi, može objasniti mnoge važne generalizacije. Nadalje, Mihaljević spominje još tri bitne osobine generativne fonologije: ovisnost o višim razinama jezika (fonološki opis, prema tome, nije više autonoman kao u strukturalističkoj fonologiji), generativnost (povezanost reprezentacija pravilima, a ne tvrdnjama) te opći mentalistički karakter. Iz generativne gramatike, inače sastavljene od triju komponenata (sintaktičke, logičke i fonetske), M. Mihaljevića zanima samo ova posljednja. Prije svega, koncentrira se na fonološka pravila koja svakom izrazu pridružuju izgovor. To pridruživanje pak ovisi o izgovoru pojedinih fonema te o načinu njihova kombiniranja, ali i o, kako tvrdi autor, rasporedu graničnih simbola što određuju primjenu pravila. Ta fonološka pravila, nadalje, ne primjenjuju se na pojedine segmente, nego na skupove segmenata kojima su pridružena određena obilježja. Ovaj dio, uvodni, pisan je vrlo pregledno i pristupačno i onima koji nisu u proučavanju jezika starih tekstova navikli nailaziti na generativne metode. Svi koje zanima fonologija hrvatske redakcije moći će tek s malo truda otkriti ključ za čitanje ove knjige i vidjeti što nam ovakav pristup nudi u rješavanju nekih tradicionalnih fonoloških problema. Prema tome, predmetak u naslovu ("generativna") ne treba "obeshrabriti" one koji nisu osobito skloni krajnjoj formalizaciji i apstrakciji u pristupu jeziku.

isključuje i poluglas, premda je svjestan da to ne vrijedi za 4. *vatikanski misal* i za 1. *vrbnčki brevijar* - najstarije kodekse koje je proučavao; opredjeljujući se između mišljenja da je *ê* tek odraz tradicionalnosti u pisanju i onoga prema kojemu je on dio fonološkog sustava, gdje su *e* i *i* samo odslik situacije u narodnom govoru, odlučuje se za drugu mogućnost, jer, kako piše, u suprotnom se otvara pitanje normiranosti izgovora toga glasa; odgovor na pitanje izgovaraju li se napisani udvojeni suglasnici doista udvojeno, prema Mihaljeviću, može biti pozitivan samo kad su geminate proizašle ispadanjem poluglasa - i to tek ako iza pravila o nestajanju poluglasa ne slijedi pravilo, inače postojeće u hrvatskoj redakciji, o gubljenju jednog od tih suglasnika. Spomenimo ovdje da se na kraju tog drugog dijela knjige, koji nije samo uvodnog, pripremnog karaktera, već i - kako se vidjelo - bitno problematskog, nalazi i tablica s glasovima hrvatske redakcije i glasovnim obilježjima što su im pridružena.

U sljedećoj cjelini, posljednjoj ali i temeljnoj, slijedi opis alternacija i pravila. Svrha fonološke analize, i inače, jest razlučivanje nepredvidivih alternacija (koje moraju biti u rječniku) od predvidivih, te zatim opis ovih drugih, koje, kako piše Mihaljević, zanimaju generativnog fonologa. Njegov je zadatak, nadalje, da razlikuje temeljnu reprezentaciju (morfofonemsku ili fonološku) od površinske (fonetske) te da ustanovi skup pravila što te dvije razine povezuju. Predvidive alternante mogu biti uzrokovane morfološkim i fonološkim čimbenicima. Budući da fonologiji pripadaju samo ove druge - problem je, ustvrđuje Mihaljević, gdje se ne možemo odlučiti, tj. ondje gdje se prepleću te dvije razine. Za one, na primjer, koje su prouzročene fonetskim razlozima (a pripadaju samo određenim morfološkim kategorijama) Mihaljević kaže da ih valja opisati u fonologiji, ali ih ograničiti primjenom samo u tim morfemima. Ovaj problem odnosa tih dvaju nivoa jedan je od osnovnih problema ne samo generativne fonologije, nego i "jedan od najtežih lingvističkih problema" (str. 33), ističe sam autor knjige. U generativnoj fonologiji ta se potreba za razdvajanjem pojavila kada se shvatilo da, poštujući samo kriterij jednostavnosti, ipak ne možemo prihvatiti nevjerojatna tj. neprirodna fonološka pravila. U tom se slučaju, prema Mihaljeviću, valja okrenuti i morfološkoj razini. Inače, ako nam nisu potrebni dodatni kriteriji (tj. dovoljan je onaj fonološke predvidljivosti), prednost treba dati fonološkom rješenju.

Generativna fonološka analiza podijeljena je u ovoj knjizi na nekoliko koraka: 1. *preliminarna morfološka analiza*, koja segmentira izreku na korijene, osnove, sufikse itd. i tijekom koje se otkrivaju alomorfi; 2. *razvrstavanje i usporredba alternanata*; 3. *istraživanje principa na kojima počiva alternacija* - što podrazumijeva izbor temeljne reprezentacije i formuliranje pravila te potom izbor među njima, pri čemu treba voditi računa o tome koji ćemo kriterij primijeniti - onaj fonološke predvidivosti ili pak kriterij prirodnosti (vjerojatnosti); 4. *procjena* o tome u kakvu je odnosu izabrano pravilo prema drugim pravilima u gramatici, da bi, eventualno, *redosljed odredio ograničenja primjene*.

Naposlijetku, najveći dio knjige i jest opis fonoloških promjena. S obzirom na to da je najviše alternacija upravo u glagolskim oblicima, a i zato što u njima, za početak, još ne moramo uzimati u obzir apstraktne temelje reprezentacije (tj. bar u jednoj od alternanata možemo pronaći jedinicu koja će vrijediti i kao temeljni oblik), Mihaljević se prvo njima pozabavio. Drugi, središnji dio govori o palatalizacijama velara, gdje je pretpostavljanje apstraktnih segmenata neopodno. U trećemu doznajemo o palatalizaciji dentala i labijala, tradicionalnim rječnikom - o jotovanju. Četvrtomu su pak dijelu tema one alternacije koje su uzrokovane denazalizacijom, petomu jednačenje i pojednostavljivanje konsonantskih skupina, a posljednjim, šestim poglavljem, Mihaljević je uveo - uz apstraktne temeljne segmente i one apstraktne što se nalaze samo na posrednim derivacijskim razinama.

Ovdje ćemo samo spomenuti, da zadovoljimo načelo reprezentativnosti, nekoliko primjera. Uvođenje glasa *j* između sufiksa i tematskog samoglasnika u prezentu (npr. *plavati* - *plavaješi*, *vraćati* - *vraćajem*) ocijenjeno je fonološkom, a ne morfološkom alternacijom, jer *j* dolazi ispred vokala na početku završetka (tematski vokal + nastavak), a *j* ako je na tome mjestu suglasnik. Pritom se javlja problem - koji oblik uzeti kao temeljni. Oblik bez *j* to ne može biti, jer on npr. ne može objasniti razliku između, s jedne strane *prospêti*, *prospêješi* i, s druge strane *trpêti*, *trpiši*, odnosno kada će u prezentu biti *j* a kada ne. Tradicionalna gramatika razlikovala je to *ad hoc*: glagole je na temelju razlikovanja infinitiva od prezenta svrstavala u "razrede". Da bismo, prema tome, mogli saznati koji glagol kamo pripada, morali smo se obratiti rječniku. Mihaljević predlaže da takvo kompliciranje prevladamo pravilom sa *j* u osnovnoj formi. Time bismo dobili samo jednu jedinstvenu osnovu, a ne dvije - infinitivnu i prezentsku. Dakle ta derivacija bi izgledala ovako:

temeljni oblik	#plav+a+j+ti#	#plav+a+j+e+ši#
pravilo o gubljenju <i>j</i>	∅	ne
površinski oblik	#plavati#	#plavaješi#

Što se tiče poglavlja o palatalizacijama, može se svakomu slavistu preporučiti da ga pomno pročita, jer su tu predočeni problemi vezani za te promjene te prijedlozi za njihova rješenja što ih nudi slavistička znanost, u sklopu koje valja procjenjivati i Mihaljevićev generativnogramatički doprinos. Ovdje o tome samo fragmentarno. U hrvatskoj redakciji su, piše Mihaljević, zbog brojnih glasovnih promjena nakon izvornog praslavenskog stanja - palatalizacije postale neprozirnim pravilima. Uostalom, i u suvremenom hrvatskom jeziku ne može se površinski odgovoriti zašto se npr. ne palataliziraju svi velari ispred prednjih vokala ili pak zašto imamo palatalizirane stražnjonepčane glasove ispred vokala stražnjega niza. Da bi se na to odgovorilo, ne može se izbjeći uključivanje dijakronijske razine, sve do rekonstrukcije praslavenskog stanja. Pritom se, što je vrlo bitno, zadržava načelo generalizacije i izbjegava poimanje gramatike kao popisa morfema. Spomenimo jedan primjer: U suvremenom je jeziku na površini

nejasno zašto je u riječi *istočan* "k" palataliziran. Međutim, uzmemo li kao temeljni oblik praslavenski *#istokъnъ#, te primijeni slijed odgovarajućih pravila, dobit ćemo ovakav niz: #istočъnъ# > #istočъnъ# > #istočanъ# > #istočanø# > #istočan#. Spomenimo tek ovdje da je naš autor ponudio i zanimljivo promišljanje promjene skupina *kt* i *gt* u *ć* ispred *i* u infinitiva nekih glagola. Upoznavajući nas s više ponuđenih rješenja za taj problem, od kojih ga nijedan ne zadovoljava, ne ustručava se to pitanje ostaviti otvorenim, i tako ga prepuštajući rasvjetljavanju možda iz nekog drugog ugla. U sklopu je takav Mihaljevićev čin s njegovim otklonom od pretencioznosti nekih znanstvenika koji vjeruju u svoje teorije "bez ostatka". I sam piše: "Metodologija i postupci istraživanja nisu sami po sebi garancija znanstvenosti i valjanosti rezultata niti su svrha bavljenja znanošću. Oni su samo pomoćno sredstvo da bi se bacilo novo svjetlo na objekt istraživanja" (str. 81). S time bismo se ipak "bez ostatka", vjerujem, mogli složiti. Vrlo su zanimljiva i poticajna rješenja što ih Mihaljević nudi u vezi s trećom palatalizacijom, te jotovanjem (ustvari palatalizacijom dentala i labijala koja se zbiva, za razliku od prethodnih, samo ispred *j*), kao i s ostalim alternacijama, te je vrijedno svakom se slavistu upoznati s njima. Ovdje ću još samo napisati nekoliko riječi o posljednjem dijelu posljednjeg poglavlja knjige - o apstraktnim segmentima na posrednim razinama derivacije. Na razložnost uvođenja apstraktnog u temeljne reprezentacije bili smo upozoravani na mnogo prethodnih mjesta u knjizi. U ovom knjižnom segmentu Mihaljević je pokazao da je i njihova prisutnost na posrednim razinama derivacije oblika itekako opravdana. Prema tome, i ti elementi na posrednim razinama bili bi dio govornikova znanja nekog jezika.

Takav pristup oprimjeruje nedosljednom realizacijom pravila za provedbu prve palatalizacije, jer bismo, analogno prema prijelazu glasova *k* i *h* u *ć* i *š*, očekivali promjenu *g* u *dž*. Da bi izbjegao dodatno usložnjavanje pravila o prvoj palatalizaciji ili uvođenje posebnoga koje palatalizira *g* u *ž*, ili koje *dž* pretvara u *ž* (u hrvatskoj redakciji ne postoje na površinskoj razini zvučne afrikate *dž*, *đ*, *z* /*dz*/), Mihaljević uvodi navedene posredne apstraktne derivacijske segmente. Dobivene spomenute zvučne afrikate neće se smatrati završnom razinom, već posrednom, jer slijedi pretpostavljeno *pravilo apsolutne neutralizacije* koje iz posrednih izvodi površinske oblike koje i imamo u našoj redakciji. Time smo dobili, kako sam Mihaljević piše, "sustavno objašnjenje za nepostojanje zvučnih afrikata u hrvatskoj redakciji" te smo "time i bitno pojednostavili fonološki opis" i "sve riješili pomoću jednog pravila apsolutne neutralizacije koje se primjenjuje samo jedanput" (str. 189). Kao posredne segmente Mihaljević još navodi i *d'* i *t'* (koji se primjenom pravila o trećoj palatalizaciji nisu odmah promijenili u *c* i *z* /*dz*/ > *z*). Očigledno, spominjane posredne razine nisu nikakva iznimka u pravilima, već realnost na koju treba nerijetko računati, štoviše - "sastavni dio govornikova prešutnog znanja" (str. 193).

Kao zaključak prikaza ovdje fokusirane knjige, ponovimo neke njezine najveće vrline: pisana je iznimno precizno, utemeljena na reprezentativnu korpusu, odražava iznimnu upućenost u relevantnu problematiku, predložena rje-

šenja i izmjene nekih uvriježenih mišljenja podnosi autor vrlo utemeljeno a da se pritom ne ustručava kazati kad je možda katkad moguće iznaći i kakvo drugo, možda bolje rješenje - otvoren i prema eventualnom drugom teorijskom okviru. S obzirom na sve to, možemo reći da s nestrpljenjem čekamo nove Mihaljevićeve tekstove.

MATEO ŽAGAR